

Elemente de substrat în tehnica obținerii terenurilor agricole din regiunea carpato-danubiano-pontică

GEORGETA MORARU

Cultivarea pământului¹ a constituit una din principalele ocupații ale populațiilor care au trăit și muncit pe teritoriul actual al României din neolitic și pînă în zilele noastre. Terenurile întinse de la Dunărea de Jos, cu o fertilitate naturală bună, situate într-o zonă de răscruce fitopedoclimatică, au favorizat din plin practicarea acestei îndeletniciri pe parcursul mileniilor. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și în cursul secolului al XX-lea deși ocupația agricolă a trecut printr-un proces de adînci prefaceri care i-au afectat și modificat întreaga structură, datorită unui complex de factori și împrejurări, cultivarea pământului cu practicile sale agrare, mai păstrată încă o serie de elemente reprezentative și definitorii pentru vechea agricultură. Adunate și analizate, aceste elemente recompun un străvechi sistem agricol caracteristic spațiului carpato-danubian, sistem ale cărui baze s-au pus în ultimele secole ale mileniului întii înaintea erei noastre și s-au perfectat în timp pe parcursul mileniului întii al erei noastre. În ciuda vicisitudinilor istoriei, acest sistem agrar daco-roman, creat pe măsura necesităților locale, a continuat să funcționeze, înglobînd treptat cuceririle tehnologiei agricole feudale, adaptîndu-se și modificîndu-se la cerințele noilor forme de organizare social-economică, dar păstrîndu-și în linii mari structura caracteristică pînă în secolul al XIX-lea, supraviețuiri ale sale menținîndu-se pînă în zilele noastre.

Fiind vorba de stadiul actual al evoluției ocupației agricole, principala sa trăsătură va fi eterogenitatea elementelor componente, cuprinzînd pe lîngă elemente recente sau mai vechi, de tradiție feudală, și o serie de supraviețuiri², elemente arhaice ale căror origini se pierd uneori în preistoria comunităților agrare care au trăit și muncit în spațiul carpato-danubiano-pontic. Analiza nediferențiată a diverselor elemente care s-au păstrat poate duce la concluzii eronate privitoare la originea și evoluția acestora. Lămurirea lor este de stringentă necesitate, avînd în vedere unele teorii mai vechi, generate în parte și de diversiuni străine scopurilor științifice, în fapt simple enunțuri nefundamentate pe o analiză în profunzime a istoriei ocupației agricole la români, problemă puțin cercetată pînă în prezent.

În studierea istoriei ocupației agricole o mare atenție trebuie acordată metodei de cercetare. Principiile abordării cercetării etnologice a studiului ocupației agricole le-am discutat în lucrări mai vechi³, ele ne vor servi drept cadru teoretic și metodologic pentru analiza ce o vom efectua.

¹ Conform *Dicționarului explicativ al limbii române*, București, 1975, noțiunea de agricultură are două sensuri: 1. cultivare a pământului; 2. ramură a producției materiale care are ca obiect cultura plantelor și creșterea animalelor în vederea obținerii unor produse alimentare și a unor materii prime; totalitatea lucrărilor și metodelor întrebunțate în acest scop (p. 19). Cercetările de istorie agrară au în vedere cea de-a doua definiție a agriculturii, mult mai cuprinzătoare, vezi precizările făcute de Eugen Mewes, în vol. *Terra Nostra*, IV, București, 1981, p. 43–96. Dat fiind că alit cercetările de arheologie, cit și cele de etnografie s-au orientat spre sfera mai restrînsă a agriculturii, cea de cultivare a pământului în

vederea cultivării plantelor, în lucrarea de față vom rămîne în sfera acestui sens, deși analiza problemei ar trebui să cuprindă cele două mari ramuri: cultivarea plantelor și creșterea animalelor, a căror evoluție s-a împletit pe parcursul a multor milenii.

² Georgeta Moraru, *Survivances gèto-daces et daco-romaines dans l'agriculture roumaine*, în *Actes du IIe Congrès international de thracologie* (București, 4–10 septembre 1976), III, București, 1980, p. 327–332.

³ Idem, *Revista de etnografie și folclor*, 13, 3, 1968, p. 251–262.

Desigur, confruntarea materialelor etnografice contemporane cu cele medievale sau antice, comportă studii comparativ-istorice aprofundate, deoarece condițiile și organizarea vechilor societăți difereau de cele actuale. Încă din 1926, în *Getica*, V. Pârvan, subliniind importanța folosirii materialelor etnografice în lucrările arheologice, atrăgea atenția asupra faptului că: „metoda etnografică aplicată împrejurărilor antice fără puncte de vedere și cunoștințe istorice necesare... , îngreuiază enorm cercetarea și duce la concluzii regretabile”⁴. Același lucru se poate reproșa și arheologilor care, necunoscând în suficientă măsură materialele etnografice contemporane pe care le folosesc, pot ajunge la concluzii eronate în legătură cu istoria faptelor de cultură. Mai nou, la corelația dintre arheologie și etnologie s-a referit și R. Vulpe⁵.

În ultimele decenii s-a evidențiat tot mai clar faptul că studiile privitoare la istoria agriculturii nu se pot rezuma doar la simpla relație arheologie-etnologie, impunându-se aprofundarea lor prin cercetări multidisciplinare de pe pozițiile științelor cu problematică convergentă: arheologie, etnologie, lingvistică, geografie, palinologie, sociologie, istoria tehnicii și tehnologiei agrare etc., în scopul lămuririi multiplelor implicații și conexiuni ale materialelor analizate. De asemenea, s-au abordat direcții noi de cercetare, interdisciplinare, de felul paleoetnologiei⁶. *Paleoetnologia* își propune să studieze modurile de viață caracteristice unor comunități umane străvechi, structura, evoluția și factorii care au determinat specificul acestora⁷. Scopul său este de a reconstitui ansamblul etnografic în care au trăit și muncit comunitățile la un moment dat, valorificând toate datele de care dispunem. Cercetările paleoetnologice privitoare la substratul agrar al agriculturii românești efectuate în ultimii ani au abordat analiza materialelor prin prisma teoriei și metodologiei structural-dialectică, în viziune sistemică integratoare⁸. Practic, cercetarea paleoetnologică s-a realizat în dublu sens: a/ printr-o *abordare sincronică* a fenomenelor etnografice contemporane, în scopul culegerii, analizei și trierii materialului etnografic; b/ abordarea *perspectivei diacronice*, care reconsideră fenomenele în perspectiva lor temporală, subliniind evoluția și istoricitatea fenomenelor contemporane, precum și înnoirea semnificațiilor lor, explicația causală, genetică, și condiționarea internă și externă a lor. În cercetarea paleoetnologică fenomenele și procesele de muncă și de viață se desfășoară pe „perioade lungi” ale dezvoltării, ale structurilor, dând posibilitatea evidențierii unor succesiuni de „constante” categoricale ce se regăsesc în perioadele istorice, distingând multiplicitatea unor „straturi” sau „nivele” co-prezente și întrepătrunse⁹. În aceste straturi se regăsesc elemente de „continuitate”, grație coexistenței mai multor straturi, unele întârziate, altele corespunzătoare stadiului social-economic actual. Rămășițele unor straturi anterioare apar răsturnate și remodelate în conformitate cu noile cerințe.

În structura ocupației agricole practicate pe teritoriul României la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea se pot distinge coexistența în proporții diferite a unor rămășițe specifice mai multor straturi din evoluția acestei ocupații, restructurate în contextul unui

⁴ V. Pârvan, *Getica. O protoistoric a Duciei*, București, 1926, p. 141.

⁵ Radu Vulpe, *Introducere în etnologie*, București, 1980, p. 34–39.

⁶ Structurarea cercetărilor interdisciplinare de paleontologie s-a făcut treptat. Inițial, școlile vieneză și germană au discutat doar relația arheologie-etnologie și s-a vorbit de *arheoetnologie*, *etnoarheologic* sau de *etnografie arheologică* (Haeckel, J., *Zur gegenwärtigen Forschungssituation der Wiener Schule der Ethnologie. Beiträge Österreichs... Menschheit*, Symposium, 1958, Viena, 1959; Günther Guhr., *EAZ*, 1, 1966, p. 26–63). Pe parcurs, s-a constatat o mare diversitate de puncte de vedere reflectând unghiuri diferite de abordare, impuse de multiplele aspecte pe care le implică complexitatea problemelor ce depășesc simpla relație arheologie-etnologie. Această diversitate s-a datorat și gradului diferit al necesităților de adăncire a investigațiilor și chiar de pozițiile unor școli și curente etnologice. De pildă, școala franceză studiază aceste probleme în cadrul cercetărilor de *arheocivilizație* inițiate de A. Varagnac. *Ethnologia Europaea*, 1, 1967; dar și în cadrul larg al cercetării preistoriei, prin specializare tematică, cum procedează A. Leroi-Gourhan, *Histoire générale des Techniques*, Paris, 1962; idem, *La Geste et la Parole*, I, Paris, 1964. Școala sovietică adoptând principiul istorismului vorbește de etnografie arheologică, lim-

lată la relația arheologie-etnologie; la Congresul al VII-lea de științe antropologice și etnologice de la Moscova din 1964 s-au purtat discuții într-o secție de etnografie arheologică. Având în vedere necesitățile de studiu ale unei perioade de timp mai scurtă, în școala americană constatăm o orientare etnoarheologică (K. C. Chang, *Curent Anthropology*, iunie, 1967, 8, 3, p. 227–243) și o orientare etnoistorică (Harold Hickersen, *The Choppewa and their Neighbors: A Study in Ethnohistory*, Holt, Reinhardt and Winston, SUA, 1970). Necesitatea adăncirii investigațiilor a evidențiat și aspecte sociale, *arheologic socială* (H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, I, București, 1958), domeniu în care sociologii marxiști abordează și problema modurilor de producție (Antoine Pelletier, Jean-Jacques Goblot, *Materialismul istoric și istoria civilizațiilor*, București, 1973; Giuseppe Prestipino, *Natură și societate*, București, 1980; H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orinduirii tributate*, București, 1980).

⁷ Georgeta Moraru, *Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice*, București, seria A, 2, 1980, p. 115–130; idem, *Paleoetnologia*, comunicare la sesiunea „Metode și tehnici moderne de cercetare în etnologie”, Muzeul satului, București, martie 1981.

⁸ Mircea Malița, *Viitorul social*, 1, 1975.

⁹ G. Prestipino, *op. cit.*, p. 332–358.

sistem agrar tradițional încă unitar practicat. În fapt, ne găsim la capătul unui lung proces evolutiv, ce coboară adânc în timp și din care au ajuns pînă în zilele noastre diverse rămășițe, *elemente de substrat*, ce se regăsesc sub forma unor tehnici de muncă sau a unor tipuri de unelte agricole, originare din epoci diferite, și care, datorită anumitor condiții generate de diverși factori geografici, economici, demografici etc., și-au găsit aplicare în măsură mai mare sau mai mică, regăsindu-se astăzi ca vestigii, mai mult sau mai puțin asemănătoare cu cele străvechi. Elemente ale străvechiului sistem agrar se regăsesc atît tipologic, cît și lingvistic în : 1. *tehnica agricolă*, forme de utilizare ale terenului agricol și practicile de obținere și de prelucrare ale suprafețelor arabile; 2. *tipologia inventarului agricol* tradițional; 3. *muncile agricole* propriu-zise : arat, semănat, recoltat, treierat, vînturat; 4. *instalații* pentru prelucrat materiale agro-alimentare; 5. *elemente ale organizării social-economice*, îndeosebi cele de caracter obșteșc, precum și modul de integrare al gospodăriei individuale în context sătesc și de valorificare a resurselor diferitelor sectoare economice ale acestui complex; 6. *elemente mitologice și ritualuri agrare* păstrate în obiceiurile de muncă, în obiceiurile care marchează momentele importante din viața țăranului român.

În privința valorificării „moștenirii preistorice” agrare, a elementelor de substrat păstrate în tehnicile și tipurile arhaice de unelte pentru lucrat pămîntul de tradiție neolitică sau din epoca bronzului, dată fiind structura articolului, le vom sublinia la momentul potrivit, ca elemente preluate și transmise prin filieră geto-dacă și daco-romană, datorită utilizării lor în practica agricolă, constituind un elocvent exemplu de permanență și continuitate de viață agrară pe teritoriul României. În acest sens, considerăm utilă remarca lui M. Eliade că, dacă vrem să vorbim de „continuitate” ea trebuie căutată la un nivel mult mai adânc decît cel circumscris de istoria geto-dacilor¹⁰. Date fiind implicațiile și importanța elementelor mitologice și a ritualurilor agrare păstrate, elemente ce fac parte din moștenirea preistorică a unor străvechi religii cu structură agricolă¹¹ specifice regiunii carpato-danubiano-pontice, acestora este necesar să li se acorde spațiul unei lucrări aparte.

În ultimele secole ale mileniului întii înaintea erei noastre, în evoluția ocupației agricole specifice geto-dacilor se constată un salt calitativ deosebit, salt care necesită a fi analizat în profunzime. Cea de-a doua epocă a fierului, „epoca sabiei, a plugului și a toporului de fier”¹², a reprezentat în viața triburilor geto-dace o perioadă de mare avînt economic, urmată, cum era și firesc, de restructurări sociale și politice profunde. Pe plan economic se constată serioase progrese în domeniul ocupațiilor, al cultivării plantelor, creșterii animalelor, meșteșugurilor și îndeosebi în exploatarea și prelucrarea fierului din care se confecționau unelte tari și tăioase, care au făcut posibilă practicarea agriculturii pe suprafețe mai întinse, prin transformarea în teren arabil a unor mari zone împădurite.

Răspîndirea în spațiul carpato-ponto-danubian a numeroase descoperiri arheologice referitoare la practicarea agriculturii indică faptul că geto-dacii valorificau agricol toate terenurile propice îndeletnicirii agrare : șesuri, dealuri, depresiuni intra- și pericarpate, terasele munților. În general, cultivarea cerealelor pe aceste categorii de terenuri agricole se documentează arheologic din epocile anterioare, dar în La Tène culturile agricole cunosc o deosebită extensiune, fapt dovedit de abundența materialelor descoperite : unelte agricole, semințe de cereale carbonizate etc. Pe terasele munților, amenajate în mod original pentru necesități militare și civile, se găsesc și urmele concrete ale practicării cultivării plantelor cerealiere. În acest sens, se poate vorbi de o tehnică a amenajării teraselor munților în scopuri agricole. Tehnica terasării munților, a amenajării, întreținerii și exploatarea versanților munților, va constitui o permanență culturală în peisajul carpatic pînă în zilele noastre.

Un factor important în definirea agroecosistemului caracteristic economiei epocii La Tène din spațiul carpato-ponto-danubian, asupra căruia s-a stărui puțin, a fost existența pădurii. La sfîrșitul mileniului întii înaintea erei noastre pădurile acopereau o mare parte a teritoriului României, realitate geografică subliniată de toți cercetătorii problemelor pădurii¹³. Descoperirile arheologice privi-

¹⁰ Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 17.

¹¹ Idem, *Aspecte ale mitului*, București, 1978, p. 150.

¹² Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957, p. 162.

¹³ Emil Pop, *Buletinul Comisiunii monumentelor naturii*, 1-4, 1941, p. 7-16; Ion Cornea, *Scurtă prezentare geografică a R.P.R.*, București, 1957, fig. 15, p. 75; C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești*, București, 1975.

toare la cultivarea plantelor indică practicarea acestei importante ocupații în peisajul în care nota dominantă o avea pădurea. Cercetările paleoclimatice și paleobotanice efectuate în stațiunea de la Cîrlomănești¹⁴ relevă aspecte semnificative pentru evoluția relației om-pădure. Astfel, la baza depunerii culturii Monteoru din epoca bronzului s-a constatat incendierea pădurii în scopul defrișării terenului necesar atit așezării, cit și cultivării cerealelor și a altor plante de cultură identificate în săpături, defrișarea extinzindu-se pe parcursul evoluției acestei așezări¹⁵. În partea superioară a stratului Monteoru se constată refacerea treptată a pădurii, procesul continuind după încetarea așezării. În stratul La Tène, secolele II—I î.e.n.¹⁶, care suprapune pe cel din epoca bronzului, în partea lui inferioară se constată menținerea peisajului silvatic, pentru ca din nou să fie îndepărtat, mai cu seamă în partea mijlocie a stratului geto-dac, curbă reducerii sale modificându-se apoi, probabil din cauze climaterice¹⁷. Această curbă variabilă a „stîrpirilor” și reimpăduririlor succesive se dovedește a fi caracteristică peisajului din nordul Dunării pină în epoca noastră.

În aceste condiții, în La Tène-ul geto-dacic avem de-a face cu o agricultură practică în directă legătură cu pădurea, realitate geografică ce își va pune amprenta asupra specificului tuturor ocupațiilor. Dealtfel, moștenirea dacică a pădurii a lăsat urme în limba română : *copac, brad, bunget, butură, curpen, mugure, sîmbure*¹⁸, *codru, gorun*¹⁹.

Exploatarea agricolă a pădurii într-un context social-economic și politic ca cel din nordul Dunării de la sfîrșitul mileniului I î.e.n. a avut repercusiuni și asupra caracterului agro-pastoral al economiei geto-dace, economie cu caracter mixt, în care se întrepătrund, se condiționează perfect cele două ocupații : cultivarea plantelor și creșterea animalelor, ocupații de bază atit la geto-daci, la daco-romani, cit și la români. Alături de acestea, în funcție de condiții locale, în proporții diferite, se practicau și vînătoarea, pescuitul, culesul, albinăritul etc.

Permanența cadrului geografic, a solurilor cu vegetație de pădure, a modului general de utilizare a pămîntului, ca și a practicilor de obținere și preparare a terenurilor, au creat un cadru durabil manifestărilor de substrat din structura ocupației agricole practicate pe teritoriul României, explicînd o serie din cauzele care au contribuit la menținerea caracterului mixt al ocupațiilor, precum și a unor practici și tehnici agrare, a unor tipuri de unelte agricole, vestigii care s-au păstrat în agricultura românească pină în prima jumătate a secolului al XX-lea²⁰.

Procesul transformării pămîntului în materie primă necesară agriculturii se concretizează printr-o gamă de tehnici de muncă specializate și caracteristice comunităților agrare care le practică, tehnici care s-au dovedit puțin variabile în timp. Așa cum se constată din cercetarea istoriei obținerii terenurilor agricole din România²¹, două tehnici de muncă au fost caracteristice : defrișarea și desțelenirea.

Scopul *dărîmării*²² pădurii era acela al obținerii terenurilor necesare atit stabilirii *vetrei*²³ așezării, cit și *țarinei*²⁴. În privința țarinei, scopul defrișării era în egală măsură agro-pastoral, pentru culturi agricole și fineață, o distincție netă neputîndu-se face, dar fiindcă din punct de vedere tehnic și fineața presupune defrișare, diferențierea urmînd a se face după operațiunea de degajare a terenului.

Dacă în epocile mai vechi, terenurile secătuite erau lăstate să se înțelenească²⁵, pină se reimpădureau putînd fi folosite ca fineață, în epoca La Tène se va fi produs o schimbare în această practică, ajungîndu-se la alternarea urtilizării terenurilor, mijloc de asigurare a fertilității prin odihna pămîntului, folosit succesiv ca teren agricol și fineață. În această epocă, progresele tehnologice, generalizarea metalurgiei fierului, numeroasele descoperiri arheologice privitoare la cultivarea unor soiuri de cereale și pante de cultură asemănătoare celor din epoca noastră, precum și utilizarea unui inventar agricol perfecționat din fier probează realizarea unui salt calitativ în agricultură,

¹⁴ Marin Cărciumaru, SCIVA, 28, 1977, 3, p. 353—364.

¹⁵ *Ibidem*, p. 355, 361.

¹⁶ M. Babeș, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 125—139.

¹⁷ M. Cărciumaru, *op. cit.*, p. 359.

¹⁸ I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981.

¹⁹ C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 17—22.

²⁰ Georgeta Moraru, Terra nostra, 4, 1981, p. 97—110.

²¹ Idem, *Comentariu etnografice la istoria obținerii terenurilor agricole din România*, comunicare la al șaselea Simpozion național de istorie agrară a României, Buzău, noiembrie 1980.

²² Element lexical autohton preroman, cf. I. I. Russu,

op. cit., p. 306.

²³ Element lexical autohton, preroman, *ibidem*, p. 414—416.

²⁴ Element lexical autohton, preroman, *ibidem*, p. 405—406.

²⁵ V. Tufescu, Natura. Geografie-geologie, 17, 1966, p. 6, 9; E. Sănduleac, Terra nostra, 3, 1971, p. 179, 180, este vorba de cel mai vechi sistem agricol practicat pe teritoriul României, „în țelină”, încă din epoca neolitică; în țelină virgină, legal nemijlocit de operațiunea defrișării și desțelenirii permanente, în condițiile proprietății comune asupra pămîntului și prin efortul comun al obștei gentilice.

aparitia unui sistem agricol nou. Specialistii în istorie agrară vorbesc despre apariția în epoca geto-dacilor a sistemului agricol „cu pîrloagă” (Fallow agriculture)²⁶. Perfecționarea acestui sistem se va fi realizat treptat de-a lungul epocii La Tène, îndeosebi în La Tène II și III, pe măsura progreselor tehnologice, a reorganizării vieții sociale și a formei de proprietate asupra pământului, mai întâi la nivelul proprietății marii nobilimi posesoare de pământuri și apoi în cuprinsul obștilor, generalizarea lui efectuându-se în forme mai bine organizate în epoca romană²⁷. Introducerea acestui sistem a avut ca repercusiuni obținerea unor surplusuri, acumularea unor bogății, dînd posibilitatea accentuării diferențierilor sociale, nașterea proprietății private asupra pământului și restructurarea obștii sătești, proces care se va perfecța în timp. Avem știri și despre dirijarea producției agrare, cum au fost măsurile luate de Decebal în timpul războaielor daco-romane, de a așeza fruntași ai aristocrației dacice în funcții de supraveghere a agriculturii²⁸.

Tehnica agricolă caracteristică acestui stadiu al evoluției agriculturii a fost denumită „moină silvo-pastorală”²⁹ sau „cultură pastorală mixtă”³⁰, în care, pentru refacerea fertilității solului, se alternează cerealele cu iarba prin înțeleniri; în paralel pregătindu-se terenuri noi de cultură prin defrișare și deștelenire. Interesul de a obține iarba era la fel de important ca și obținerea cerealelor, în acest context, creșterea animalelor căpătînd o pondere însemnată în practica agricolă, imprimînd agriculturii un caracter pastoral mixt. Era silvică, pentru că se practica prin defrișarea pădurii. La început ritmul succesiunii ierbii cu cerealele era nereglementat, lăsat la libera inițiativă; treptat, s-a trecut la o reglementare mai strict supravegheată a etapelor alternării succesiunii pădure—iarbă—cereale³¹, în paralel cu deștelenirea, pentru a evita secătuirea pământului. Această alternare era hotărîtă de obștea sătească, terenul fiind lotizat și distribuit egalitar tuturor celor îndreptățiți.

La această tehnică agricolă se referă H. H. Stahl cînd discută textul lui Horațiu, *Carmina*, III, 24, 9—16³², aducînd în discuție întreaga bibliografie a problemei, text pe care istoricii îl raportează la forma de organizare comunitară a obștilor geto-dace³³, formă ce nu exclude practicarea acestui sistem agricol. De bună seamă, tehnica moinii, „rămășiță culturală a dacilor”³⁴, nu a fost specifică numai zonei carpato-danubiano-pontice, ci unei arii mult mai mari, cuprinzînd zona temperată europeană acoperită cu păduri, care, în secolul al XIX-lea, se mai păstra încă în regiunea montană din Alpi și Carpați³⁵. Pe teritoriul României s-a practicat pînă în secolul al XX-lea, rămășițele sale le-am întîlnit în unele sate de munte în cadrul anchetelor pentru Atlasul etnografic al României.

În epoca romană, cultivarea plantelor și creșterea animalelor au continuat a fi strîns legate de pădure, iar sistemul agricol în ansamblul său a rămas întocmai ca la geto-daci. Romanii au continuat să extins cu mijloace și unelte mai eficiente sistemul agrar cu pîrloagă³⁶, în care, moină silvo-pastorală și deștelenirea au rămas dubletele tehnice unificare ale agriculturii practicateă atît la cîmpie, cît și la deal și la munte, într-un mod mult mai strict reglementat, în care se alterna anual cultivarea cerealelor cu fineață, după cum se constată de altfel și în alte părți ale imperiului, tot din zona temperată europeană, de exemplu în Galia³⁷. Inventarul agricol adus de romani i-a mărit randamentul avînd repercusiuni asupra productivității muncii. Aceasta nu înseamnă că peste tot în Dacia s-a aplicat reglementarea anuală a alternanței cereale-fineață. Etnografic, prac-

²⁶ V. Tufescu, *op. cit.*, p. 8; E. Sănduleac, *op. cit.*, p. 179—180.

²⁷ G. Moraru, *Terra nostra*, 4, 1981, p. 100.

²⁸ Criton, *Geticele*, 5 (2), în *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 507; vezi și *Istoria României*, I, București, 1960, p. 284.

²⁹ H. H. Stahl, *Contribuții la istoria satelor devălmașe românești*, I, București, 1958.

³⁰ P. S. Aurelian, *Sisteme de cultură și raporturile lor cu starea socială*, București, 1891.

³¹ H. H. Stahl, *op. cit.*, analizează ciclul defrișărilor pastorale și agricole în tehnica numită Wildewaldwirtschaft: ciclurile pădure-iarbă-pădure; pădure-iarbă-cereale-pădure; pădure-cereale-pădure; pădure-țarină; precum și tehnica Feldgraswirtschaft cu alternare fără caracter silvic cereale-iarbă, p. 294—296 și 273—277.

³² Horațiu, *Carmina*, III, 24, 9—24:

„O viață mai bună duc seîții din stepă,
care au obiceiul să transporte pe carele lor rălăcitoare,

la fel și geții cei aspri,
cărora pămîntul nehotărnic
le dă roade și cereale libere.

Nu le place să cultive același ogor mai mult de un an,
iar după ce au îndeplinit toate muncile, alții, care le ur-

mează

în aceleași condiții, le iau locul”.

Vezi *Izvoare* . . . , I, p. 211.

³³ I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. a II-a revizuită și adăugită, București, 1977, prezintă întreaga bibliografie istorică, fără a lua în discuție bibliografia etnografică, agro-nomică și sociologică.

³⁴ G. Maior, *Politica agrară la români*, București, 1906, p. 97.

³⁵ H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 277; Vezi și L. Apolzan, *Aptulum*, 1943—1944.

³⁶ R. Florescu, *SCIV*, 7, 1956, 3—4, p. 1.

³⁷ Georges Lizerand, *Le régime rural de l'ancienne France*, Paris, 1942.

ticarea moinii reglementate și nereglementate coexistă în spațiu și timp, preponderența lor fiind condiționată de factori economici și sociali. În fermele romane acești factori favorizau o reglementare strictă.

Această reglementare s-a datorat și legislației introduse după cucerirea militară a Daciei. Potrivit dreptului roman, întregul pământ a devenit *ager publicus*; cu această ocazie având loc o totală redistribuire a proprietății funciare³⁸, pământul agricol fertil fiind împărțit și vândut veteranilor și coloniștilor veniți din toată lumea romană, căci, așa cum sublinia V. Pârvan, „romanii n-au putut prinde rădăcini decît acolo unde au putut deveni țărani”³⁹. După cum indică descoperirile arheologice, populației locale i-au fost lăsate numai terenurile greu accesibile, pe care au trebuit să le defrișeze și să le muncească tot în vechiul sistem, suprafața agricolă extinzându-se pe seama zonelor împădurite. În zonele mai sărace și îndepărtate de centrele orașenești romane se atestă continuitatea vieții agrare în așezări locale, toate antrenate în procesul de romanizare⁴⁰.

Și în epoca romană, tehnicile de obținere a terenurilor agricole au rămas în strînsă corelare cu specificul cadrului geografic carpato-dunăbiano-pontic: defrișarea și deștelenirea. Cu privire la tehnicile de defrișare, un important izvor de informare este vocabularul limbii române care păstrează în fondul său de bază termeni agrari de origine latină⁴¹. Aceștia li se adaugă urmele operațiilor tehnice care persistă în toponimie, o altă sursă de informare în cercetarea istorică⁴², precum și informarea etnografică asupra desfășurării procesului de muncă respectiv.

Dintre tehnicile de defrișare, două rețin atenția: *arșița* (lat. *arsicia*) și *curătura* (lat. *colatura*). Arderea pădurii reprezintă tehnica de defrișare cea mai arhaică, tehnică care s-a practicat în Europa temperată încă din neoliticul timpuriu (*Brandwirtschaft*)⁴³. În țările române, această tehnică s-a folosit pînă în secolul al XIX-lea⁴⁴. Noi am consemnat-o în anchetele etnografice de teren, prezentă în memoria informatorilor privind realitățile anterioare anului 1900. Se efectua pe suprafețe restrinse, atent controlate. Datorită măsurilor de interdicere a incendiilor pădurilor, tehnica arderii se mai practica doar ca acțiune complementară în curătura pădurii.

Tehnica curăturii face parte din aceeași categorie a tehnicii *Brandwirtschaft* și s-a păstrat în forme arhaice pînă în secolul al XX-lea pe teritoriul României. Curătura apare frecvent în toponimia satelor românești, în Moldova, Muntenia, Oltenia, precum și în Transilvania, îndeosebi în munții Apuseni și în părțile Hunedoarei⁴⁵. De asemenea, atrage atenția un toponim sinonim ca tehnică curăturii, *runc* (lat. *runcare*), consemnat în numeroase zone de munte și în depresiunile montane, în Carpații Orientali — atît pe latura vestică, cit și pe latura estică, în județele din nordul țării: Maramureș, Suceava, în munții Apuseni, în Hunedoara, Caraș Severin, Mehedinți, Gorj, precum și în satele de-a lungul Carpaților Meridionali⁴⁶. Uneori, alături de *runc*, se întîlnește toponimul *laz*, termen de origine slavă, care desemnează aceeași operațiune tehnică. Cercetările lingvistice au subliniat vechimea mai mare a toponimului *runc*⁴⁷, iar cercetările etnografice au identificat, o singură tehnică semnalată prin trei termeni: curătură, *runc*, *laz*⁴⁸.

În fapt, curătura reprezintă o tehnică complexă de obținere de poieni, ea loc cu semănături sau de fineață. Operațiunea se desfășura timp de mai mulți ani, în etape, indiferent de zonă. O primă etapă era cea a secării (lat. *sicc-are*), uscarea copacilor; toamna cînd lemnul avea mai puțină sevă, copacilor li se tăia un inel în scoarță sau se „cercuia” cu ajutorul focului. Lemnul se utiliza, iar crengilor li se da foc adunate pe rădăcină, cenușa îngrășînd terenul. Locul rămînea „păscătoare” (lat. *pasce*) mai mulți ani pînă putrezeau rădăcinile. Uneori cînd locul era mai degajat, printre „cioate”, se semăna orz sau ovăz. Pietroaiele mari și rădăcinile putrezite în timp se scoteau cu ajutorul unui procedeu arhaic, cu țărushi lungi, „cumpene”, ascuțiți la un capăt, care se imobilizau, citeva persoane apăsînd de capătul liber pînă cînd bolovanul sau rădăcina era dislocată.

³⁸ V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929.

³⁹ V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-dunăbiano-pontice*, București, 1958, p. 153.

⁴⁰ D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980.

⁴¹ Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română*, Cernăuți, 1926.

⁴² Mircea Homorodan, *Vechea noastră Sarmizegetusa în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980; Ilie Dan, *Toponimie și continuitate în Moldova de nord*, Iași, 1980.

⁴³ J. G. D. Clark, *L'Europe préhistorique, les fondements de son économie*, Paris, 1953, p. 146–157; F. E. Zeuner,

Cultivation of plants, in *A History of Technology*, I, Oxford, 1958.

⁴⁴ I. H. Stahl, *op. cit.*, p. 272.

⁴⁵ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I–II, București, 1967–1968; C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești*, p. 277–297.

⁴⁶ Coriolan Suciu, *op. cit.*, II, p. 88; George Ion Lahovari, C. I. Brătianu, George G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, I, București, 1902, p. 293–296.

⁴⁷ George Popovici, *Convorbiri literare*, 9, XXV, dec. 1891, p. 705–716.

⁴⁸ Georgeta Moraru, în *Atlasul etnografic al României*, 6, 1979, p. 101–106.

Cu privire la cea de-a doua tehnică de obținere a terenurilor agricole, destelenirea, aceasta se practică în funcție de locul și modul în care s-a efectuat tăierea copacilor. În zonele de deal și munte, mai răspândită este destelenirea simplă, manuală, cu sape și hîrlețe, a terenurilor defrișate prin curățură. Timp de cîțiva ani, terenurile se lucrau manual, pentru a fi bine curățate, pregătite în vederea destelenirii cu plugul, unealtă scumpă care se putea strica ușor într-un teren nepregătit. Avînd în vedere numeroasele descoperiri arheologice privitoare la unelte de arat pămîntul cu piese din fier, se poate presupune că, încă din secolul al II-lea î.e.n. în spațiul carpato-danubian se practica o agricultură pe suprafețe întinse, a căror pregătire necesita unelte de muncă perfecționate. Aceste suprafețe s-au mărit treptat, ajungînd ca în epoca romană să cuprindă părți însemnate din terenul Daciei, fapt ce probează însemnătatea acestei ocupații în economia societății antice.

La capătul acestor complicate și anevoioase munci, se obținea un teren agricol, o țarină, care urma a fi muncită în continuare, transformată în țarină (sau agru) cu semănături. Deși dicționarele limbii române contemporane nu mai consemnează latinescul *agru*, dispărut din limba uzuală, în toponimie el s-a păstrat, noi l-am consemnat în munții Apuseni, „agru = pămînt arătoriu, bun pentru grîu” (Ocolîș, jud. Alba)⁴⁹.

Desigur că defrișarea și destelenirea unui teren puteau să se desfășoare și într-un ritm mai rapid, în condiții în care existau unelte bune și o forță de muncă numeroasă, în stare să taie pădurea și să degaje terenul într-un timp scurt, așa cum se va fi întîmplat probabil în jurul cetăților dacice sau al orașelor și fermelor romane. Dar, în cadrul obștilor sătești, tehnica de muncă se va fi desfășurat după practici străvechi, specifice „țărănești”, practici ce au rămas tradiționale pînă în vremea noastră⁵⁰.

În epoca romană terenurile agricole s-au extins mult, atît la cîmpie, cît și la deal și munte. În zona montană s-a continuat munca începută de geto-daci, de amenajare a teraselor munților în vederea cultivării cerealelor pînă la mari înălțimi. Cultivarea cerealelor pe terasele munților Carpați, cea agricolă „în răzoare”, atît de caracteristică, în lungul curbilor de nivel naturale și pe pantele și culmile însoțite ale depresiunilor carpatice, a atras atenția multor cercetători geografici, antropologi, etnografi, unanimi în a sublinia vechimea mare a acestui sistem de cultivare carpatic⁵¹. Urmărind zonele montane în care sînt semnalate descoperiri arheologice geto-dace și daco-romane, observăm că acestea se suprapun zonelor în care se practică astăzi cultura cerealelor, pînă la mari înălțimi de 1 000—1 300 metri, în Banat, Transilvania, Bucovina, Neamț, Vrancea, Buzău, Prahova, Muscel, Țara Loviștei, Gorj, Mehedinți. În aceste zone dens populate, cu așezări ce marchează îndeosebi cursurile de apă, se mai păstra încă, în prima jumătate a secolului al XX-lea, o serie de îndeletniciri mixte, de natură agro-pastorală, păstrătoare din punct de vedere etnografic a multor tehnici arhaice. Elemente ale acestor tehnici se întîlnesc, mai mult sau mai puțin dispartate sau modificate, și în celelalte zone ale României, evidențiind în domeniul agriculturii un fond unitar, cu practici agrare străvechi, comune zonei etnografice din nordul Dunării, fond care s-a păstrat mai bine în zona montană. Cauzele care au făcut posibilă persistența unor elemente etnografice ce recompun un străvechi sistem agrar sînt multiple. Cele mai multe sînt datorate tehnicilor „țărănești” care au făcut ca agricultura să fie legată de pădure tot atît de puternic ca și păstoritul⁵², precum și tehniciile moinei silvo-apastorale, cea mai răspîndită, modalitate de folosire a pămîntului în țările române pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea atît la munte, cît și la cîmpie⁵³. La perpetuarea lor a contribuit și forma de economie natural închisă de tip feudal, forma de organizare a muncii în cadrul satului devălmaș, precum și modul de organizare a gospodăriei sătești în complexul sătesc, probleme pe care intenționăm să le dezvoltăm într-o lucrare viitoare.

După cum s-a putut observa, în regiunea carpato-danubiano-pontică, procesul transformării pămîntului în materie primă necesară agriculturii, reclamă cheltuierea unui considerabil efort uman raportat la specificul cadrului geografic local, cu forme ce variază de la cîmpie pînă la terasele munților, și în care nota dominantă o avea pădurea. Desfășurarea acestui proces s-a făcut în

⁴⁹ Muntean Dumitru (a Vidului), 81 ani, com. Ocolîș, jud. Alba, culegător G. Moraru, 9 iulie 1979 : „Agru arat, cu pămînturi bune, erau sus pã deal, la Runcuri, Muncel, Ogor, Jidovina; se punca grîne. Unde a fost satul mai înainte, pã munte, i se spune „la agre”.

⁵⁰ H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 230—231.

⁵¹ R. Vuia în *11^e Congres international des sciences anthro-*

pologiques et ethnologiques, Copenhaga, 1938; L. Someșan, *L'origine dell'agricoltura romana in Transilvania e la sua evolutione*. București, 1943; V. Butură, *Etudes d'ethnographie et folklore*, 1, 1965, p. 95—102.

⁵² H. H. Stahl, *op. cit.*, 224.

⁵³ *Ibidem*; Georgeta Moraru, Anuarul ICED, seria A, 1, 1979, p. 25—31.

strictă dependență de posibilitățile economice și de formele de organizare socială ale societății locale. În perioadele în care se constată un avânt economic deosebit, cum s-a întâmplat în La Tène și în epoca romană, ca urmare a utilizării unui inventar de muncă perfecționat, acest efort s-a materializat prin extensiunea constantă a terenurilor agricole. Tehnicile de obținere a acestor terenuri, defrișarea și destelenirea, ca și modul general de utilizare a pământului, au urmat o tradiție de muncă caracteristică regiunii, concretizată sub forma unui bagaj de cunoștințe agrotehnice, transmise de la o generație la alta, în procesul de muncă. Elemente ale acestei tradiții de muncă le regăsim funcționând pînă în epoca noastră.

Éléments de substrat dans la technique de l'obtention des terrains agricoles dans la région carpato-pontico-danubienne

RÉSUMÉ

L'auteur aborde, à travers le prisme des recherches paléoethnologiques, le problème des techniques employées en vue de l'obtention des terrains agricoles. La première partie de l'étude est consacrée aux problèmes théoriques et méthodologiques. Domaine de recherche interdisciplinaire, la paléoethnologie se propose d'étudier les modes de vie caractéristiques des communautés humaines anciennes, leur structure, leur évolution et les facteurs déterminants de celles-ci, dans le but de reconstituer l'ensemble ethnographique où elles ont vécu à un moment donné. Pour y parvenir, la paléoethnologie concentre les informations fournies par les sciences à préoccupations convergentes, en l'espèce l'archéologie, l'ethnologie, la linguistique, la toponymie, la géographie, l'histoire de la technique et de la technologie agricoles, etc. Dans la structure des activités agricoles pratiquées sur le territoire de la Roumanie à la fin du XIXe siècle et dans les premières décennies du XXe, on décèle des vestiges représentant des éléments de substrat d'un ancien système agraire daco-romain, intégrés dans le contexte du système agraire traditionnel roumain. C'est à partir de ces éléments que la présente étude tente de reconstituer la technique agricole de cette haute époque.

Dans la région carpato-pontico-danubienne, le processus de transformation du sol en une matière première propre à la culture réclame un effort humain considérable, en rapport avec les caractères du cadre géographique local, dont les formes varient depuis la plaine jusqu'aux terrasses des montagnes, la note dominante étant constituée par les forêts. Ce processus s'est déroulé en rapport étroit avec les possibilités économiques et les formes d'organisation sociale. Aux périodes marquées par l'essor économique, comme l'époque Latène et l'époque romaine, essor déterminé par l'emploi d'un équipement agricole adéquat, cet effort s'est traduit par l'extension constante des terrains de culture. Les techniques d'obtention de ceux-ci — le défrichement, l'ameublissement et la mise en valeur du sol — sont conformes à une tradition constituée dès le Néolithique. Des éléments de cette tradition sont restés en vigueur jusqu'à nos jours, surtout dans le cadre des communautés villageoises.

Dans la technique de la « jachère sylvo-pastorale », caractéristique pour le mode de vie de la région carpato-pontico-danubienne, le défrichement des parcelles et l'ameublissement de la terre ont constitué deux opérations complémentaires, destinées à la fois à l'obtention des terrains de culture et à l'amendement du sol. En matière de défrichement, on relève la technique de la *Brändwirtschaft*, avec ses deux variantes : le feu et le dessèchement des arbres par entaillage annuel de l'écorce. Le dessèchement des arbres, puis leur abattage et le nettoyage du terrain s'effectuent dans un certain laps de temps. Jusqu'au dégagement complet du terrain, qui se faisait manuellement, à la houe et à la pelle, on y faissait les foins où l'on y cultivait partiellement l'orge et l'avoine. Le terrain était cultivé ainsi de 1 à 3 ans, après quoi il était laissé en jachère. Concomitamment, d'autres parcelles étaient préparées. Des traces de ces techniques agricoles d'autrefois se sont maintenues dans la toponymie, ainsi que dans le lexique de la langue roumaine, dont la terminologie agricole de base est d'origine latine, tout en comprenant aussi des termes autochtones préromains.